

המפנה ההיסטורי לשלום

האתגר של ממשל קרט

במהלך 1977 התברר לסאדאת בהדרגה טיבה של הסכנה שאיימה להביא חורבן גמור על הישגיו הדרמטיים במלחמת רמדאן, ועל כל האסטרטגיה המדינית שאפשרה אותם והחלה לתת את פירותיה באמצע העשור. את הסכנה הזו הציבו חובבנותו וציפיותיו המופרכות של הנשיא האמריקאי ג'ימי קרט, שנכנס לתפקידו בראשית אותה שנה. קרט הונע על ידי חזון בעל מאפיינים אמוניים בדבר היחסים הבינלאומיים, תוך המעטה מרחיקת לכת במשקלה של המלחמה הקרה בין המזרח למערב ודגש על הפערים בין ה"צפון" השבע וה"דרום" העני והמקופח. הישגיו המופלאים של קיסינג'ר במזרח התיכון, בעקבות המדיניות האחראית והזהירה בממשלי הנשיאים ג'ונסון, ניקסון ופורד, נראו בעיניו מוגבלים ופגומים כיוון שלא פתרו את בעיות היסוד בין ישראל לערבים, קל וחומר את הבעיות המבניות של האזור.

מדובר בשתי תפיסות עולם שונות: קרט התמקד במה שראה כדרוש לבני האזור. הוא המעיט באופן דרמטי ממשקלם של החסמים התרבותיים והניסיון ההיסטורי, שהצביעו על הפער בין מה שדרוש לחלק מהם לבין מה שהחברה והמערכת הפוליטית באזור בשלים, באותה עת, לעכל ולאמץ בפומבי. קיסינג'ר התמקד בדחיפת המעטפת של האפשרי, תוך השלמה מתוסכלת עם העובדה שמה שרצוי בעולם נטול אילוצים אינו אפשרי, לעיתים קרובות, בשלב נתון בעולם האמיתי, מטעמים תרבותיים ופוליטיים. קרט חתר לעבר פתרון קבע אזורי המחייב שינויים מהפכניים בסדרי העולם של המלחמה הקרה והמערכת הבין-ערבית; קיסינג'ר חתר לתהליך אבולוציוני,

המניח את היסודות לשיפור מתמיד באמצעות מסמוס חסמים ועידוד מתמשך של מגמות חיוביות. קרטל חיפש מתכונת המשרתת את כלל הגורמים העיקריים; קסינג'ר הבין שחיזוקם של בעלי בריתו אפשרי רק על חשבון יריביו. קסינג'ר ראה את הישגו הגדול בעיצוב מתכונת המשרתת את צורכיהן של ארצות הברית, מצרים וישראל, הדוחקת את ברית המועצות מן האזור ומקשה את עוקצם של הרדיקלים; קרטל הציע מתכונת המעניקה למעשה לסובייטים, לסורים ול"אש"ף זכות וטו על ההסדר, בהנחה שניתן להשביע את רצונם במידה ובאופן שלא יעשו בו שימוש מזיק.

האסטרטגיה של סאדאת התיישבה היטב עם זו של קסינג'ר, תוך השלמה מפוכחת עם אילוצי המציאות באזור ומעבר לו. הוא הבין ואף ביטא בגלוי את הצורך הדוחק של מצרים להינתק, לפחות באותו שלב, מהעוימות הצבאי עם ישראל. סאדאת ידע שמתכונת "ההסדר הכולל" שרקח קרטל באמצעות ועידת ג'נבה תאפשר לסוריה ול"אש"ף, בתמיכת ברית המועצות, להכשיל את המתכונת שהוא עצמו עיצב עם ארצות הברית להינתקות הזו. הוא זכר היטב את התהליך הטראומטי של היגררות מצרים ב-1967 למלחמה שהיא לא רצתה בה באותו מועד, ולתבוסה המשפילה והמתמשכת בעקבותיה, בשל הזנב הרדיקלי של סוריה (והפלסטינים) שכשכש בכלב המצרי. הוא עצמו העביר ממוסקבה לקהיר במאי 1967 את הפיקציה הרוסית בדבר "ריכוזי הכוחות של צה"ל בגליל, לקראת התקפה על סוריה", שתרמה להסלמה אשר הוליכה למלחמה.

באוקטובר 1973 תרמו סוריה וברית המועצות בפועל ובניגוד לרצונן לקידום מהלכיו של סאדאת. ברית המועצות סיפקה כמויות נשק עצומות בעצם ימי המלחמה,¹³¹ ואיומי המעורבות הרוסית בסיומה תרמו לדרבון ארצות הברית להפסיק את המלחמה לפני שישראל

131 שאולי העיד כי ב"רכבת האווירית הכבירה בתולדותיה", שלא תוכננה מראש והחלה שלושה ימים אחרי פרוץ המלחמה, העבירה ברית המועצות למצרים כ-15 אלף טונות ציוד מלחמתי למצרים ולסוריה, באמצעות יותר מ-900 טיסות של מטוסי אנטונוב-12 ואנטונוב-22. **חציית התעלה, עמ' 200.**

תכריע את מצרים; סוריה קיימה את החזית השנייה, שהייתה חיונית כדי לזעזע את ישראל. אחרי שששתי המדינות "עשו את שלהן" שלא בטובתן, הצליחו סאדאת וקיסניג'ר לגרום להן "ללכת". תפיסת השלום הכולל – comprehensive peace של קרטז איימה להשיבן. חרדתו של סאדאת משיבת המנגנונים שדחקו את מצרים אל ספו של חורבן הטתה את הכף וכפתה עליו מהלך מהפכני – חוזה שלום נפרד עם ישראל – כאמצעי האחרון לסיכולם.

האיום שהציבה מדיניותו של קרטז על מצרים לא זכה למשקל ולהערכה הראויים לו בדיון על התפנית הדרמטית שחולל סאדאת בבואו לירושלים. יועצו של קרטז לביטחון לאומי, זביגניב בז'יז'נסקי, העיד שכאשר סאדאת הודיע לארצות הברית על כוונתו, "הדבר למעשה חיסל את האסטרטגיה שלנו להליכה לג'נבה". הוא הודה שלארצות הברית לא הייתה ברירה אלא לתמוך במשא ומתן ישראלי-מצרי אך טען שעליה "למנוע שלום נפרד, שיהיה בלתי יציב מיסודו", ורצה להביא את הפלסטינים לשיחות ולערב בשלב מאוחר יותר גם את הסורים והסובייטים.¹³² ויליאם קוונדט, שהיה אחראי לנושאי המזרח התיכון והסכסוך הישראלי-ערבי במועצה לביטחון לאומי של ארצות הברית, העיד שמהלכו של סאדאת "קטע את תוכניות ארצות הברית ביחס לוועידת ג'נבה".¹³³

משה דיין סיפר על שיחה באסמאעיליה ב־4 ביוני 1979, לאחר חתימת חוזה השלום, שבה שאל את סאדאת מדוע החליט על ביקורו בירושלים, ואם שיחותיו של דיין עם חסן תוהמי במרוקו תרמו לכך. סאדאת השיב:

שלחתי את תוהמי להיפגש איתך בגלל סיבה אחרת. באותה עת נערכו הכנות לוועידת ג'נבה ועל תוהמי היה להבטיח שאנו ואתם נשיג הסכם כלשהו לפני שתתכנס הוועידה, על מנת

Zbigniew Brezinski, *Power and Principle — Memoires of the* 132
National Security Adviser 1977-1981, Farrar, Straus, Giroux,
1983, 1985, pp. 111-113.

133 ויליאם ב. קוונדט, *קמפ דייוויד – השלום והמשחק הפוליטי* [תרגום:
י' שרת], כתר 1988, עמ' 133.

שג'נבה לא תסתיים בכישלון. כזכור לך, ארצות הברית רצתה בתקופה ההיא לכנס את ועידת ג'נבה [...] אני רציתי במשלחות נפרדות. אסד, נשיא סוריה, עמד על כך שכל הערבים יופיעו במשלחת מאוחדת. קרטור דרש ממני לקבל את הצעת אסד. מכיוון שהאמריקאים תבעו זאת נמרצות, נאלצתי להסכים למשלחת ערבית מאוחדת, אך לאחר שהסכמתי לכך הודיעה סוריה שהיא בכלל מתנגדת לכינוס ועידת ג'נבה.

דיין סיפר כי אמר באותם ימים לקרטור כי מדיניות ארצות הברית תחזיר את ברית המועצות למזרח התיכון, וכי לדעתו גם מצרים אינה רוצה בכך. קרטור השיב כי עליו לפעול בשיתוף עם הרוסים כדי לפתור את הסכסוך הערבי-ישראלי. דיין סיפר באותה שיחה באסמאעיליה לנשיא מצרים שבמעמקי ליבו קיווה שסאדאת לא ייתן את ידו לכך. לדבריו השיב לו סאדאת: "אני מסכים איתך".¹³⁴ מדיניותו של קרטור הטתה אומנם את הכף, אבל עוד לפני הסתמן מבוי סתום במרכיב קריטי באסטרטגיה של סאדאת, שתרם רבות לתפנית המהפכנית של המסע לירושלים. סאדאת אומנם חתר בכל מאודו להינתקות מן המלחמה הפעילה בישראל, אך לצורך זה הייתה ישראל אמורה, כתנאי הכרחי, לסגת לפחות מכל סיני, בלא שמצרים תיאלץ לשבור את "הטאבו הגדול": חוזה שלום נפרד עם ישראל. הטאבו הזה היה כזכור משותף לנאצר ולסאדאת, היה מרכיב חיוני בלגיטימציה של משטריהם ואפשר לקיים את מנהיגותה של מצרים בזירה הערבית. לולא דבקה מצרים בטאבו הזה היא יכלה לקבל את כל סיני, על פי החלטת ממשלת ישראל, שבוע אחרי מלחמת ששת הימים (ראו בפירוט להלן). בלעדיו אפשר היה למנוע את מלחמת ההתשה, את חסימת התעלה, את פינוי עריה ואת מלחמת רמדאן, ועשור שלם של סבל נורא למיליוני מצרים.

כפי שהוכח כאן בטיעונים מתועדים, התמקדה כל האסטרטגיה המצרית לפני המלחמה, במהלכה ולאחריה בתביעה ובהנחה שלחץ אמריקאי, תולדת הזעזוע של המלחמה והפיתוי לשינוי אוריינטציה

134 משה דיין, **הלנצח תאכל חרב: שיחות השלום – רשמים אישיים**, ידיעות אחרונות-עידנים, 1981, עמ' 87-88.

במהלכה ומימושו בעקבותיה, יכפה על ישראל את הנסיגה בלי שמצרים תיאלץ לשבור את הטאבו העליון הזה. קיסניג'ר היטיב כרגיל לאפיין את גישתו של נשיא מצרים גם באמצע שנות ה-70: "סאדאת חשב שלארצות הברית יש היכולת להבטיח את השלמתה של ישראל (command Israeli acquiescence) עם כל תוכנית שאנו נעדיף".¹³⁵ אחרי המלחמה, כמו לפניה, בנה סאדאת את הלגיטימציה שלו בעולם הערבי על דבקות בטאבו הזה, ובדרך כלל גם לא יצר ציפיות בלתי ריאליות בזירה העולמית לשבירתו.

נחישותה של ישראל

מה שהתברר בארבע השנים אחרי מלחמת יום הכיפורים היה נחישותה וכושרה של ישראל למנוע מסאדאת את מבוקשו, גם לאחר הפגיעה הקשה בעמדת המיקוח שלה. למרות הוכחת עליונותה האסטרטגית גם בתנאים קשים עד מאוד, נקלעה ישראל למצוקה קשה ומתמשכת בעקבות המלחמה: משבר אמון עמוק בין הציבור וההנהגה, פגיעה בביטחונה העצמי, חדרה מפגיעה בהרתעה, נסיגה כלכלית, מצוקה בזירה הבינלאומית ומצב רוח לאומי ירוד. למרות כל אלה שררה בישראל הסכמה לאומית רחבה מאוד על כך שאין לסגת מכל סיני בלא תמורה מדינית דרמטית, מהסוג שמצרים הייתה נחושה לא להציע. המאמץ האמריקאי הנמרץ, לרבות סנקציות ביטחוניות "נושכות" (במסגרת "ההערכה מחדש – reassessment") שנדרשו לשם הבטחת נסיגה מוגבלת מאוד מסיני במסגרת "הסדר הביניים" ב-1975, הצביע על הפרמטרים של הלחץ שארצות הברית מוכנה להפעיל ועל מגבלות יעילותו מול ישראל. בנושא הקריטי הזה – נסיגה כוללת ללא תמורה של ממש – לא הביעה ממשלת רבין הראשונה (בגיבוי פנחס ספיר) נכונות רבה יותר מממשלת גולדה מאיר לקבל את התכתיב המצרי. הציבור הישראלי נע דווקא אל עבר מי שנתפס כקשוח יותר מן הממשלה הקיימת (ממשלת בגין) ולא אל עבר המיעוט, שהיה מוכן להונות את עצמו לנוכח העמדה הערבית באותה עת.

ב־1975 התברר שוב שפער הציפיות בין ישראל ומצרים על דמות ההסדר בדבר נסיגה מסיני לא היה ניתן לגישור. סאדאת סירב לדרישת רבין לביטול מצב המלחמה תמורת נסיגה משמעותית לקו אל־ערי־ראס־מוחמד והציע אי־לוחמה כזו תמורת נסיגה שלמה מכל סיני.¹³⁶ סאדאת הדגיש שוב ושוב באוזני קסינג'ר את גבולות נכונותו לתת לישראל תמורה פוליטית תמורת נסיגה חלקית בסיני. קסינג'ר העיד:

כפי שעשה במשך חודשים, הזהיר סאדאת כי בכל רחבי העולם הערבי יתייחסו למחויבות רשמית מטעמו לאי־לוחמה, כאשר אדמה מצרית נותרת בידי ישראל, כאל בגידה.¹³⁷

במסגרת "הסדר הביניים" שהושג בספטמבר 1975, אחרי לחץ אמריקאי נמרץ על ישראל, נסוגה ישראל מרצועה ברוחב 30–40 קילומטרים בסיני, וכוחות מצריים הורשו להתקדם כ־10 קילומטרים מזרחה. אף שהתמורה המדינית המוגבלת שמצרים נתנה לישראל תמורת הנסיגה כללה קביעה שהסכסוך "לא יפתר בכוח צבאי אלא בדרכי שלום", וכי הצדדים מתחייבים "לא לנקוט באיום בשימוש בכוח", אמר סאדאת כוכור לנציגי מערכות ההסברה במצרים לאחר חתימת ההסדר: "ישראל אינה זזה מעמדתה[...] עם חלוף הימים אנו נעשים יותר תקיפים בדעתנו כי קיימת רק דרך אחת, היא דרך הכוח. כישלון הפתרון המדיני מוכיח כל יום כי אין תחליף למלחמה".¹³⁸ הוא ידע היטב שדרך הכוח אינה קיימת.

136 ראו ימימה רוזנטל (עורכת) יצחק רבין, ראש ממשלת ישראל (1974–1977 / 1995–1992) מבחר תעודות מפרקי חייו, כרך שני, גנוז המדינה, 2005, תעודה 191 עמ' 533–535; לתיאור המאמצים המתסכלים לגיבוש הסדר הביניים ראו Kissinger, *Years of Renewal*, pp. 385–459.
137 שם, עמ' 395.
138 אל אנואר, 4 בדצמבר 1975.

חשש ממשבר במצרים

נוסף על שני האילוצים החיצוניים הללו ניצב סאדאת בפני משבר פנימי בתחום הכלכלי, שצבר מסה קריטית במשקלו הפוליטי. בדבריו למועצה לביטחון לאומי הצביע סאדאת עוד ערב המלחמה על המצב הנואש:

הגענו היום לנקודת האפס מבחינה כלכלית. פירושו של דבר כי לא נוכל בעוד חודשיים לשלם אפילו מיל אחד מהתשלומים שאנו חייבים לפרוע בראשית השנה, ולא נוכל לקנות אף גרגר חיטה נוסף בשנת 1974, כלומר לא תהיה לעם פת לחם.¹³⁹

לאחר המלחמה העמיק השבר הכלכלי בשל הבעיות המבניות של החברה והכלכלה במצרים, ונזקיו לשכבות העממיות אף החריפו בעקבות מדיניות הפתיחות הכלכלית שהנהיג סאדאת. בשל לחצי קרן המטבע הבינלאומית להקטנת הגירעון הוחלט לצמצם סובסידיות. ב-20 בינואר 1977 פרצו "מהומות הלחם" לאורך עמק הנילוס, אך בעיקר בקהיר ובאלכסנדריה. המתפרעים צרו על תחנות משטרה, בתים של אנשי המשטר נפרצו, חנויות נבזזו ומועדוני לילה הוצתו. המשטרה איבדה שליטה והצבא נקרא, לראשונה מאז 1952, להשליט סדר. בקהיר לבדה נהרגו, לפי נתונים רשמיים, 77 אנשים.¹⁴⁰

139 בראיון לאל-אסבוע אל-ערבי, ב-8 באוקטובר 1974.

John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat — The Political Economy of Two Regimes*, Princeton University Press, 1983, pp. 229-230.

ראוי לשים לב למשמעותם הפוליטית של נתונים כלכליים ולקשר ביניהם לבין המתח עם ארצות הברית והעימות עם ישראל. עד 1966 הייתה צריכת החיטה השנתית הממוצעת במצרים 115 ק"ג לנפש. כאשר חדלה ארצות הברית להעניק חיטה למצרים (השעיית PL 480) ובעקבות משבר מאזן התשלומים שלה, ירדה הצריכה ב-1969-1970 ב-33%, לרמה של 72 ק"ג. ברור שהנפגעים העיקריים היו בשכבות הנמוכות.

רגע האמת של סאדאת

מה שעמד אפוא בפני סאדאת בקיץ 1977 היה צירוף בין משבר אקוטי מבית, מבוי סתום בגיוס הלחץ האמריקאי וביעילותו מול ישראל, לבין מדיניות אמריקאית חדשה שאיימה להרוס את כושר הפעולה של מצרים. זה, אף יותר מן ההכרעות הקשות במלחמה עצמה, היה רגע האמת של סאדאת. התרבות הפוליטית במזרח התיכון במאה השנים האחרונות נוטה כמעט תמיד להגיב בצמתים כאלה בהתבצרות בבונקר פוליטי, בבכיינות על אובדן הצדק ובאלימות. סאדאת, מנגד, החליט לא לברוח מהחלטה היסטורית אלא להסתער תוך אימוץ אמצעים מהפכניים.

סאדאת הבין שרק הסתלקות גמורה ודרמטית מן "הטאבו הגדול" תטה את הנשיא האמריקאי ממדיניותו המזקת, תפרוק את ישראל מחשדנותה, תדחק מן הזירה את אויבי מדיניותו – ברית המועצות, סוריה ואש"ף – תשיב לידי סאדאת עצמו את היוזמה האסטרטגית ותאפשר לו לטפל במשבר הפנימי. הוא היה מודע היטב למחיר העצום של מהלך דרמטי כזה – במונחי המחויבות האידיאולוגית שלו עצמו, בתחום הלגיטימיות של משטרו בביתו פנימה, בדעת הקהל הכלל-ערבית ובאיום על מעמדה האזורי של מצרים.

מה שאפשר לקבוע בדיעבד הוא סדר העדיפויות בין שני עניינים קריטיים בחשיבותם, שהכתיבו את דרכו של סאדאת באותו רגע של אמת שבו התברר שלא ניתן לקיימם, ולו באופן שלדי, במקביל. מטבע הדברים יש רכיב ספקולטיבי בהערכת מה שעמד על כפות המאזניים בתודעתו של סאדאת ומה שהכריע את בחירתו. מעקב אחר אישיותו, מדיניותו והכרעותיו כנשיא מצרים מצביע על אפשרות סבירה מאוד: סאדאת החליט לקראת נובמבר 1977 לזנוח את מה שראה כתנאי הכרחי לשיקום מעמדו ההיסטורי של הערבים, כדי להציל את מצרים. לשיטתו, השלמה עם פלישת ממשיכיהם של הטטרים והצלבנים תרפה את ידיהם של הלוחמים לכינון הצדק ההיסטורי של בעלי הארץ האמיתיים. הוא הבין כי חילוץ אבן הראשה המצרית מן המבנה של המאבק הכלל-ערבי נגד ישראל תמוטט, לפחות לזמן לא קצר, את המבנה כולו. אלא שסאדאת

הכיר את מצבה הנואש של מצרים אחרי שלוש מלחמות ועשור של מצוקה מעמיקה. הוא ידע שאינה יכולה לעמוד בחידוש המלחמה עם ישראל, מצד אחד, או עם חוסר מעש מצרי מתמשך, בעת שמעמדם של הגורמים הרדיקליים בתמיכת ברית המועצות משוקם ביוזמתו של נשיא חובבן בבית הלבן, מן העבר השני.

ניסוח מעניין שסאדאת בחר בו בנאומו בכנסת חושף את סדר העדיפויות הזה. הוא הבחין בין אחריותו המוחלטת לעמה של מצרים לבין השתתפותו באחריות לגורלה של האומה הערבית, והציג את רמת השתתפותו באחריות לאומה הערבית כמעט באותה מדרגה הנדרשת ממנו כלפי כל אדם בעולם, לרבות העם בישראל:

אני מדבר אליכם בכל הכנות: קיבלתי את ההחלטה אחרי מחשבה והרהורים ארוכים, ואני יודע שזהו סיכון גדול. אם האלוהים, ישתבח ויתעלה, קבע, שאשא באחריות לעמה של מצרים ואשתתף באחריות לגורלה של האומה הערבית, הרי יוצא מכך, שהחובה הראשונה במעגל אחריות זה היא למצות את כל הדרכים, כדי שארחיק מעל עמי המצרי ומעל כל האומה הערבית את כל השואות הצפויות ממלחמות הרסניות וממיתות, ואשר אין מלבד האלוהים יודע את תוצאותיהן [...] באמרי, שאני רוצה להרחיק מעל כל האומה הערבית את השואות המתחייבות ממלחמות חדשות, מכאיבות ואיומות [...] אני נושא באותה האחריות לכל אדם בעולם, ובוודאי כלפי העם הישראלי. כל נפש המוצאת את סופה במלחמות היא נפשו של אדם, ולא משנה אם הוא ערבי או ישראלי.¹⁴¹

בהקשר זה חשוב להזכיר כי סאדאת הוא שהשיב את השם הייחודי וההיסטורי מצרים לארץ הנילוס, לאחר שנאצר העדיף, בעקבות האיחוד עם סוריה ב-1958, לכנות אותה "הרפובליקה הערבית המאוחדת", באופן ששיקף את חזונו הכלל-ערבי. נאצר סירב להשיב את השם מצרים גם לאחר פירוק האיחוד ב-1961. רק לאחר מותו, באיחור של כמעט עשור, הושב השם שאפיין את חבל הארץ הזה אלפי שנים, הרבה לפני היווצרות האסלאם ועלייתם של הערבים

מחצי האי ערב. כבר הוזכר כי ב"מסמך אוקטובר", המגדיר את מורשת סאדאת, מיסד הנשיא במאי 1974 את ההבדל הבולט בין מסמכי היסוד של נאצר לזה שלו בהעברת הדגש מן "האדם הערבי" אל "האדם המצרי" ושורשיה בת שבעת אלפי השנים של "האישיות המצרית".

במהרה הוכיח סאדאת שוב את מיומנותו האסטרטגית. חתירתו לשלום בילטרלי מלא עם ישראל הורידה מעל הפרק את מדיניות השלום האזורי של קרט, שכן נשיא אמריקאי לא יכול היה לעמוד למכשול בפני שלום של ממש בין ישראל לבין המדינה הערבית החשובה ביותר שנשיאה, הפרו־אמריקאי זה מקרוב, קנה כבר את אהדתו של הציבור בארצות הברית. תוצאות ביקורו של סאדאת בירושלים הוכיחו כי המחווה ההיסטורית הזו, דווקא משום שהעניקה את הנכס ההיסטורי לישראל עוד לפני תחילת המשא ומתן, הבטיחה לו את קבלת כל תביעותיו במישור הדו־צדדי (להבדיל מעלה התאנה הפלסטיני).

בדומה ל"פרדוקס בלעם" גייס קרט בסופו של דבר, בניגוד לכוונתו המקורית, את מלוא כישוריו ודבקותו כדי להוביל את המשא ומתן הביילטרלי לסיום מוצלח, מבלי שניסיונותיו הפתטיים להכניס את אש"ף לעסקה יכשילו את המהלך. קרט, כבלעם התנכ"י בשעתו, עלול היה לקלל את מצרים ואת ישראל במבוי סתום ובעימותים מתמשכים בשירות הרדיקלים, אך נמצא מברך את המזרח התיכון בהתרחקות ממלחמות אזוריות כשדחק את סאדאת לזרועותיו של בגין. התברר גם שדווקא שלטון הימין הקל על גיוס ההסכמה הרחבה בישראל לנסיגה מלאה מסיני.

*

בהסכם השלום שנחתם בין ישראל ומצרים בפברואר 1979 ובהשלמת מימושו כעבור שלוש שנים הסתיימה מערכת יום הכיפורים. עתה ראוי לסכם את הפרק האחרון הזה של המלחמה שהחלה ביוני 1967, אחרי הצגת עובדות ותובנות המעמידות במקומה טענה חסרת יסוד בדבר החמצת הזדמנות לשלום ערב העימות ב־1973.